

Michał Pietkiewicz

Wydział Prawa i Administracji

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Jurysdykcja karna na międzynarodowej stacji kosmicznej

Criminal jurisdiction on an international space station

Abstrakt: Celem niniejszego artykułu jest próba przybliżenia sytuacji prawnej Międzynarodowej Stacji Kosmicznej (ISS). Stanowi ona porozumienie kilkunastu państw, w których panują całkowicie odmienne systemy prawne (systemy *common* i *civil law*). Nie ulega zatem wątpliwości, iż osiągnięcie kompromisu i odpowiedź na pytanie „jakie prawo należy stosować?” było (oczywiście poza wzniesieniem stacji na orbitę) jednym z najcięższych zadań dla negocjujących stron. Równie istotny jest fakt, iż zgodnie z zasadą państwa rejestracji każdy moduł stacji może być przynależny do innego państwa. Jest to materia wyjątkowo delikatna, albowiem poza przyjętą w prawie międzynarodowym zasadą, iż astro-kosmo-taiko-nautów traktuje się jako wysłanników ludzkości, przyjąć należy, iż na ISS może dojść do różnego rodzaju incydentów (zawinionych lub niezawinionych). Już tylko w oparciu o powyższe przyjąć należy, iż uregulowanie zasad odpowiedzialności – w tym karnej – jest sprawą nader istotną.

Słowa kluczowe: Międzynarodowa Stacja Kosmiczna, jurysdykcja w kosmosie, kosmiczne prawo karne, jurysdykcja karna

Abstract: The purpose of this article is an attempt to introduce to the reader the legal situation of the International Space Station (ISS). It is the consensus of several states, where there are completely different legal systems (common and civil law). There is therefore no doubt that a compromise, and an answer to the question "what law should be applied?" Was (of course beside taking

ISS into orbit), one of the toughest tasks for the negotiating parties. Of the essence is also the fact that, in accordance with the principle of state registration each module of ISS can belong to different state. You can therefore compare the situation of the crew of the ISS, to a situation where - going from room to the kitchen - we are subject to the jurisdiction of another State. It is a very delicate matter, because except of international law principle that astro-cosmo-taiko-nauts are treated as emissaries of mankind, it should be noted that various types of incidents (culpable or non-culpable) may happen. Only on the basis of the above it should be assumed that regulation of the principles governing jurisdiction - including criminal - is a very significant matter.

Keywords: International Space Station, jurisdiction in outer space, space criminal law, criminal jurisdiction

Wstęp

W przypadku przestępstw zarówno sprawcy jak i pokrzywdzeni mogą być obywatelami kilku a nawet kilkunastu państw¹. Możliwość sprawowania jurysdykcji przez państwa stanowi nieodłączną cechę ich suwerenności². Jej prawidłowe ustalenie w prawie międzynarodowym jest częstokroć znacznie ważniejsze niż w prawie krajowym³. Oznacza ona bowiem możliwość wywierania wpływu przez państwo na podporządkowanie swoich obywateli i mienia prawu krajowemu oraz sądom krajowym⁴, np. poprzez stosowanie środków przymusu, w tym w postępowaniach transgranicznych.

Tytułem przykładu, a zarazem wstępu do rozważań będących przedmiotem niniejszego artykułu, są wydarzenia związane z próbą wystrzelenia Sputnika-1 przez Rosjan w dniu 4 września 1957⁵ roku oraz Explorera 1 przez Stany Zjednoczone dnia 31 stycznia 1958 r.⁶ Nie ulega wątpliwości, iż doprowadziło to do powstania konfliktu

¹ B. Fieducik, *Jurysdykcja karna państw w sprawach terroryzmu morskiego*, Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej, nr 4, 2011, s. 179.

² Szerzej dot. Pojęcia i typologii suwerenności zob. J. Woś, A. Hnatyszyn-Dzikowska, *konceptje suwerenności państwa w sferze polityki gospodarczej w warunkach europejskiej integracji gospodarczej*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, rok LXIX - zeszyt 1 - 2007, s. 173-184.

³ S.B. Jacoby, *Some Aspects of the Jurisdiction of the Permanent Court of International Justice*, *American Journal of International Law*, 1936, s. 233-255.

⁴ I. Brownlie, *Principles of Public International Law*, Oxford, 2008, s. 299.

⁵ Zob. L.A. DuBrigde, *The challenge of Sputnik*, *Engineering and science*, vol. XXI, 1958, s. 13-18.

⁶ Zob. Franklin O'Donnell, *Explorer 1*, California Institute of Technology 2007, s. 32.

między tymi państwami w kontekście suwerenności dotyczącej przestrzeni kosmicznej⁷ oraz późniejszej eskalacji napięć.

Należy wskazać, iż działania państw w przestrzeni kosmicznej, w tym na Międzynarodowej Stacji Kosmicznej (dalej: ISS⁸) nabierają coraz bardziej komercyjnego charakteru i stanowią przedmiot rozważań już nie tylko popularno-naukowy, ale coraz częściej prawny. Dlatego też kwestie możliwego wyrządzenia szkody oraz zawinionego działania osób przebywających w kosmosie, w tym na ISS, stały się tak istotne również w ramach międzynarodowego prawa prywatnego⁹.

Nader problematyczne z punktu widzenia odpowiedzialności prawno-międzynarodowej – w tym również ustalania jurysdykcji państw – stało się uregulowanie wykorzystania przestrzeni kosmicznej do celów nie tylko naukowo-badawczych lecz również komercyjnych, dotycząca przede wszystkim obiektów w niej umieszczonych (z ISS włącznie).

Jako przykład może posłużyć turystyka kosmiczna, która wraz z biegiem lat staje się coraz bardziej dostępna, popularna i rozpowszechniana. Omawiając te formy aktywności należy odnieść się po krótko do podróży na orbitę Dennisa Tito – w Kapsule Soyuz w roku 2001. Wydarzenie to – oprócz tego, iż zapisało się na kartach historii jako pierwsza turystyczna podróż w kosmos – wywołało także szereg wątpliwości natury jurydycznej. Budziła też pewne obawy wśród partnerów ISS, gdyż istniało ryzyko, że D.Tito mógł uszkodzić (choćby nieumyślnie z uwagi na brak wieloletniego przeszkolenia, które przechodzą kosmonauci), któryś z modułów Stacji. W przypadku Stanów Zjednoczonych Ameryki, biorąc pod uwagę ówczesnie obowiązujące regulacje dotyczące odpowiedzialności, NASA nie byłaby w stanie zrzucić odpowiedzialności na Rosję lub ich agencję kosmiczną za wszelkie uszkodzenia, do których mógłby on potencjalnie doprowadzić¹⁰. Miliarder był także pod presją partnerów ISS, szczególnie NASA, którzy naciskali, aby zrzekł się wszelkich roszczeń w razie ewentualnego uszczerbku na zdrowiu, do którego mogłoby dojść na

⁷ N. Jasentuliyana, *International Space Law and the United Nations*, 1999, s. 22.

⁸ Ang.: International Space Station.

⁹ F. von der Dunk, *Space Law in the Age of the International Space Station*, [w:] *Humans in Outer Space – Interdisciplinary Odysseys*, pod red. L. Codignola, K-U. Schrogl, A. Lukaszczyk, N. Peter, Wiedeń 2009, s. 148-161.

¹⁰ F. von der Dunk, *Passing the Buck to Rogers: International Liability Issues in Private Spacelight*, *Nebraska Law Review* 2007, s. 415-416.

ISS¹¹. Niemniej jednak z uwagi na pomyślny wyniki podróży D.Tito, NASA od tamtej pory zaoferowała większe wsparcie w ramach podróży tego typu¹².

Międzynarodowa stacja kosmiczna

Odnosząc się do ISS jako obiektu kosmicznego wskazać należy, iż jest ona najbardziej złożonym międzynarodowym projektem naukowo-badawczym w historii świata, a zarazem największym obiektem jaki człowiek umieścił w kosmosie. Ten satelita to laboratorium przeznaczone dla rozwoju nowych technologii oraz obserwatorium. Jest on najważniejszym obiektem, który służy do dalszej eksploracji kosmosu, w tym również lotu na Mars. Uczeni wskazują, iż projekt ten zapoczątkował nowy rozdział w historii załogowych obiektów kosmicznych¹³.

Jeśli chodzi o aspekty techniczne to warto wskazać, iż Międzynarodowa Stacja Kosmiczna, zlokalizowana na jest niskiej orbicie okołoziemskiej na wysokości około 386 kilometrów i stanowi jednocześnie pierwsze stałe porozumienie międzynarodowe w przestrzeni kosmicznej¹⁴. Okrąża kulę ziemską co 90 minut z prędkością około 28 tysięcy km/h. Jednego dnia ISS pokonuje dystans porównywalny do odległości Ziemia – Księżyc i z powrotem. W dniu 16 maja 2016 r. media podały, iż przebiegła orbitę ziemską po raz 100.000. Łącznie z panelami solarnymi osiąga rozmiar boiska do gry w football amerykański i waży prawie 400 ton. ISS składa się z 15 modułów po których mogą poruszać się ludzie z czego siedem przynależy do USA¹⁵, pięć do Federacji Rosyjskiej¹⁶, dwa stanowią własność Japonii¹⁷a jeden jest europejski¹⁸.

¹¹ M. van Pelt, *Space Tourism: Adventures in Earth's Orbit and Beyond*, Nowy Jork 2005, s. 7.

¹² S. Freeland, *Up, Up and ... Back: The Emergence of Space Tourism and Its Impact on the International Law of Outer Space*, Chicago Journal of International Law, vol. 6 No 1, 2005, s. 3.

¹³ В.А. Савельев, *Правовой статус международной космической станции*, Moskwa 2000, s. 26.

¹⁴ A. Farand, *Space Station Cooperation: Legal Arrangements* [w:] G. Lafferanderie, D. Crowther (red.) *Outlook on Space Law over the Next 30 years*, Haga, Londyn 1997 s.125.

¹⁵ Destiny, Unity, Quest, Tranquility, Harmony, Cupola, Leonardo.

¹⁶ Zarya, Zvezda, Pirs, Poisk, Rassvet.

¹⁷ JEM-ELM-PS, JEM-PM.

¹⁸ Columbus.

Na chwilę obecną plany rozbudowy stacji nie są zakończone, a w kolejnych latach z całą pewnością ISS zostanie powiększona o kolejne moduły załogowe. Niektórzy komentatorzy zauważyli, że rola badawcza ISS jest w pewnym sensie drugorzędna względem swoich altruistycznych celów oraz międzynarodowych wartości, które reprezentuje¹⁹.

Jurysdykcja w przestrzeni kosmicznej

Nie ulega najmniejszej wątpliwości, iż w kosmosie może dochodzić do różnego rodzaju sporów natury prawnej – od sporów cywilnych do popełnienia przestępstwa włącznie. W odniesieniu do zagadnień penalnych należy odwołać się do stanowiska S. Gorove, który wskazał, iż w przestrzeni kosmicznej istnieją cztery strefy, w których może dojść przestępstwa.

- 1) w próżni/otchłani (przestrzeni kosmicznej *sensu largo*);
- 2) na pokładzie statku kosmicznego, w laboratorium kosmicznym lub innym obiekcie tego typu w przestrzeni kosmicznej;
- 3) na statku kosmicznym lub na ciele niebieskim;
- 4) na ciele niebieskim, ale nie na pokładzie, wewnątrz lub na zewnątrz obiektu²⁰.

Z powyższej klasyfikacji jasno wynika, iż tylko z tego względu może dochodzić do sytuacji, w którym miejsce popełnienia przestępstwa będzie nader trudne do jednoznacznego zdefiniowania, co z kolei w sposób bezpośredni może mieć wpływ na prawidłowe ustalenie odpowiedzialności karnej sprawcy czynu zabronionego.

Doktryna wskazuje, iż przyjęcie jednolitej definicji jurysdykcji w prawie międzynarodowym jest niezwykle trudne do określenia²¹. Celem nie ingerowania w suwerenność państw przyjęto kilka teorii międzynarodowej jurysdykcji karnej tj.:

- zasadę terytorialności;
- zasadę obywatelstwa;

¹⁹ Eric B. Schoch, *The Next Step In Space*, Indianapolis Star, 1 luty 1998, oraz D.T. Reichhardt, *Science Struggles To Gain Respect On The Space Station*, Nature, 17 luty, 1998.

²⁰ Stephen Gorove, *Developments in Space Law: Issues and Policies*, International Lawyers 6, no.2, 1999, s. 324-325.

²¹ E. Kamenetskaya, *Large Space Stations: Some Problems of jurisdiction*, 27 kolokwium prawa kosmicznego, 1984 s. 254.

- zasadę ochronną;
- zasadę odpowiedzialności zastępczej;
- zasadę represji wszechświatowej²².

Zasada jurysdykcji terytorialnej jest zakorzeniona w teorii, iż suwerenne państwa określane są w znacznej mierze poprzez terytorium, które posiadają, tj. podstawę suwerenności samą w sobie²³. Państwa mają głównie interes w utrzymaniu wewnętrznego pokoju oraz bezpieczeństwa i dlatego prawnie zachowują jurysdykcję nad każdą osobą oraz każdym działaniem wewnątrz swoich granic²⁴. Jest to również podstawowa zasada odpowiedzialności karnej obowiązująca na gruncie polskiego Kodeksu karnego (dalej: k.k.)²⁵. Zgodnie z nią, ustawę karną polską stosuje się do sprawcy, który popełnił czyn zabroniony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, jak również na polskim statku wodnym lub powietrznym, chyba że umowa międzynarodowa, której Rzeczpospolita Polska jest stroną, stanowi inaczej. Wskazać należy, iż powiązana jest z nią również tzw. zasada prawa bandery, czyli przynależności państwowej statku (powietrznego jak i wodnego), która jest rozszerzeniem zasady terytorialności. Pozwala ona na objęcie jurysdykcją karną czyny zabronione, które zostały popełnione na statku żeglującego pod banderą konkretnego państwa, w wypadkach zarówno jeśli znajduje się on na jego wodach terytorialnych jak i innego państwa, a także na otwartym morzu. Zasada ta ma również zastosowanie do statków powietrznych²⁶.

W przypadku teorii personalnej (podmiotowej), państwo ma jurysdykcję nad swoimi obywatelami bez względu na to, gdzie się znajdują. W polskim prawie karnym zasada ta znalazła swoje odzwierciedlenie w treści art. 109 k.k. zgodnie z którym ustawę karną polską stosuje się do obywatela polskiego, który popełnił przestępstwo za

²² K. Frąckowiak, *Piractwo morskie, Studium prawnokarne i kryminologiczne*, Olsztyn 2016 s. 221.

²³ A. J. Young, *Law and policy in the space stations' era*, Dordrecht- Boston 1989, s. 152-153.

²⁴ G.H. Reynolds, R.P. Merges, *Outer space: problems of law and policy*, Harvard Journal of Law & Technology vol. 3 1990, s. 276-277.

²⁵ Ustawa z dnia z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U.1997.88.553).

²⁶ B. Fieducik, *op. cit.*, s. 181., zob. także M. Zając, *Wyjątki od wyłącznej jurysdykcji państwa bandery na morzu pełnym jako przejaw rządów prawa w międzynarodowym porządku prawnym* [w:] A. Bator, J. Helios, W. Jodlecka, *Rządy prawa i europejska kultura prawna*, Wrocław 2014.

granicą. *Ratio legis* tego unormowania zasadza się na przekonaniu, że obywatel polski jest obowiązany do poszanowania polskiego porządku prawnego także wówczas, gdy przebywa poza granicami Polski²⁷. Jednakże zgodnie z treścią art. 111 k.k. w celu zastosowania zasady obywatelstwa zaistnieć musi podwójna przestępczość czynu, która polega na tym, iż jest to czyn zabroniony w państwie, którego obywatelem jest sprawca, jak i w państwie w którym doszło do jego popełnienia²⁸.

Zasada ochronna dotyczy jurysdykcji nad przestępstwami popełnianymi w całości poza terytorium państwa, ale tylko tych czynów, które powodują lub zagrażają bezpieczeństwu kraju, jego integralności oraz suwerenności²⁹. Zgodnie z istotą tej zasady dane państwo ma możliwość realizowania swej jurysdykcji w odniesieniu do cudzoziemców, którzy popełnili czyn zabroniony godzące w bezpieczeństwo tego kraju³⁰. Polski kodeks karny wymienia ją w treści art. 112., który formułuje zasadę narodowości przedmiotowej nieograniczonej, inaczej zwaną zasadą ochronną nieograniczoną. Oznacza ona, że w wypadku popełnienia za granicą przez obywatela polskiego lub cudzoziemca przestępstw wymienionych taksatywnie w przepisie, nie jest wymagane spełnienie warunku podwójnej przestępczości czynu³¹. Warto zauważyć, iż zasada ochronna często zestawiana jest z zasadą narodowości przedmiotowej. Z tego właśnie względu określana jest również często jako zasada narodowości przedmiotowej nieograniczonej (lub obostrzonej). Określenie to wiąże się z faktem, iż w przypadku jej stosowania nie ma znaczenia jakiego obywatelstwa jest sprawca. Jednakże J. Barcik wskazuje, iż zasada ta stosowana jest w odniesieniu do przestępstw najpoważniejszej natury³².

²⁷ M. Kulik [w:] M. Mozgawa, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2014, s. 271.

²⁸ L. Gardocki, *Prawo karne*, Warszawa 2009, s. 41.

²⁹ Covey T. Oliver, *Cases and materials on the international legal system*, wydanie 4., 1995, s. 171.

³⁰ B. Fieducik, *op. cit.*, s. 184.

³¹ P. Hofmański [w:] M. Filar, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 586.

³² J. Barcik, *Akt terrorystyczny i jego sprawca w świetle prawa międzynarodowego i wewnętrzznego*, Warszawa 2004, s. 128, cyt za. B. Fieducik, *op. cit.*, s. 184.

Jurysdykcja uniwersalna inaczej zwana zasadą represji wszechświatowej³³ różni się od pozostałych tym, że państwo nie ma bezpośredniego powiązania z zachowaniem przestępczym³⁴. Ten typ jurysdykcji dotyczy jedynie wybranych przestępstw, których dopuszczono się w ramach praw wewnętrznych (krajowych) niemalże wszystkich państw oraz które naruszają prawa międzynarodowe tj. m.in.: piractwo, ludobójstwo, handel niewolnikami, apartheid, oraz zbrodnie wojenne³⁵. W polskim porządku prawnym zasada ta uregulowana została w art. 113 k.k. zgodnie z którym niezależnie od przepisów obowiązujących w miejscu popełnienia przestępstwa polskie prawo stosuje się do obywatela polskiego oraz cudzoziemca, którego nie postanowiono wydać jeśli popełni on za granicą czyn zabroniony, do którego ścigania Polska zobowiązana jest na mocy umów międzynarodowych³⁶.

Jurysdykcja na ISS – problemy i wyzwania

Funkcjonowanie ISS w przestrzeni kosmicznej wywołuje niezliczoną liczbę problemów natury prawnej, a także pytań związanych z ewentualnym prawidłowym stosowaniem poszczególnych regulacji. Jedną z nich z całą pewnością jest dokładne ustalanie gdzie zaczyna się jurysdykcja jednego państwa a kończy drugiego³⁷.

Ogólna zasada wyrażona w układzie o zasadach działalności państw w zakresie badań i użytkowania przestrzeni kosmicznej łącznie z Księżycem i innymi ciałami niebieskimi (dalej: Traktat o Przestrzeni Kosmicznej)³⁸, a dokładnie w treści art. VIII stanowi, iż Państwo Strona Układu, w którym zarejestrowany jest obiekt wypuszczony w przestrzeń

³³ Szerzej zob. J. Zajadło, *Uniwersalna jurysdykcja - kilka uwag filozoficznoprawnych*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny rok LXVII, zeszyt 3 – 2005, s. 61-76, T. Ostropolski, *Zasada jurysdykcji uniwersalnej w prawie międzynarodowym*, Warszawa 2008.

³⁴ G.H. Reynolds, R.P. Merges, *Outer Space...*, *op. cit.*, s. 248-249.

³⁵ W sprawie Izrael przeciwko Eichmann, Izraelski Sąd Najwyższy wskazał że posiada jurysdykcję nad oskarżonym o zbrodnie wojenne z uwagi na ich charakter, pomimo, że na dzień ich popełnienia państwo Izrael nie istniało.

³⁶ K. Wiak [w:] K. Wiak, A. Grześkowiak (red.), *Kodeks kary. Komentarz*, Warszawa 2015, s. 700.

³⁷ K.H. Bockstiegel, *Legal Aspects of Space Stations*, 27 kolokwium prawa kosmicznego, 1984, s. 228.

³⁸ Oświadczenie Rządowe z 13 marca 1968 r. w sprawie ratyfikacji przez Polskę Układu o zasadach działalności państw w zakresie badań i użytkowania przestrzeni kosmicznej (Dz.U. 1968 nr 14 poz. 83).

kosmiczną, zachowuje jurysdykcję i kontrolę nad tym obiektem oraz nad znajdującą się na jego pokładzie załogą, gdy znajduje się on w przestrzeni kosmicznej lub na ciele niebieskim. Własność obiektów kosmicznych wypuszczonych w przestrzeń kosmiczną, łącznie z obiektami, które wylądowały na ciele niebieskim lub zostały tam zbudowane, jak również ich części składowych pozostaje nienaruszona w czasie ich przebywania w przestrzeni kosmicznej lub na ciele niebieskim, jak również po ich powrocie na Ziemię. Wskazać zatem należy, iż rejestracja obiektu w krajowym rejestrze zabezpiecza jurysdykcję państwa oraz kontrolę nad obiektami w przestrzeni kosmicznej i ich załogą³⁹.

Swoistym dopełnieniem treści art. VIII w/w traktatu stanowią zapisy Układu normującego działalność państw na Księżycu i innych ciałach niebieskich⁴⁰. W treści art. 12 czytamy, iż Państwa-Strony (układu – przyp. aut.) zachowują jurysdykcję i kontrolę nad swoim personelem, pojazdami, wyposażeniem, obiektami, stacjami i instalacjami na Księżycu. Jak zauważa R. Hara, układ ten nie posługuje się pojęciem państwa rejestracji (ang. *state of registry*), jednakże domniemać tego należy uwzględniając wykładnie celowościową układu⁴¹. Jednakże podstawową wadą cytowanego aktu jest wyjątkowo niska ilość państw sygnatariuszy – łącznie 16.⁴², co oznacza, jego zapisy nie znajdują zastosowania w przypadku państw takich jak Chińska Republika Ludowa, Federacja Rosyjska Japonia, USA⁴³.

Jednakże, z uwagi na fakt, iż ISS jest jedynym takim przedsięwzięciem na skalę światową, państwa strony traktatu o przestrzeni kosmicznej postanowiły uszczegółowić porozumienia w/w traktatu i w sposób znacznie bardziej precyzyjny dookreślić prawa i obowiązki stron - partnerów ISS. Dnia 29 września 1988 roku dwanaście państw, podpisało *porozumienie pomiędzy rządem Stanów Zjednoczonych,*

³⁹ M.A. Ferrer, *Derecho Espacial*, Buenos Aires, 1979, s. 282.

⁴⁰ Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego 34/68, z dnia 5 grudnia. 1979, otwarta do podpisu 18 grudnia. 1979, weszła w życie 11 July 1984.

⁴¹ R. Hara, *Jurisdiction of States in Outer Space*, Polish Yearbook of International Law, Vol. XVII, 1988, s. 80.

⁴² Arabia Saudyjska, Austria, Belgia, Chile, Filipiny, Kazachstan, Kuwejt, Liban, Meksyk, Maroko, Holandia, Pakistan, Peru, Turcja, Urugwaj.

⁴³ M. Pietkiewicz, A.C. Степаненко, *попытки национального присвоения космического Пространства и небесных тел*, ный Научный Журнал "Инновационная Наука", № 5/2016 z. 3, s. 271.

rządami Krajów Członkowskich Europejskiej Agencji Kosmicznej, rządem Japonii, oraz rządem Kanady w zakresie współpracy w szczegółowym projektowaniu, opracowywaniu, obsłudze oraz wykorzystaniu Cywilnej Stacji Kosmicznej ze stałą załogą⁴⁴ (dalej jako IGA 1988). Do celów w/w porozumienia państwa WE nazwano „Europejskim Partnerem”, a wśród nich znalazła się: Belgia, Dania, Francja, Niemcy, Włochy, Holandia, Norwegia, Hiszpania oraz Wielka Brytania. Wszystkie państwa Europejskie były członkami Europejskiej Agencji Kosmicznej.

IGA 1988 została zastąpiona w roku 1998 poprzez porozumienie rządu Kanady, rządu Krajów Członkowskich Europejskiej Agencji Kosmicznej, rząd Japonii, rząd Federacji Rosyjskiej, oraz rząd Stanów Zjednoczonych w zakresie współpracy w szczegółowym projektowaniu, opracowywaniu, obsługi oraz wykorzystania Cywilnej Stacji Kosmicznej ze stałą załogą⁴⁵ (dalej jako IGA 1998). Do współpracy w ramach ISS dołączyła Federacja Rosyjska, oraz dwóch nowych członków Europejskiej Agencji Kosmicznej, tj. Szwecja oraz Szwajcaria.

Porozumienia te stanowią prawną podstawę działania państw na ISS⁴⁶. Ich celem było ustanowienie długoterminowych międzynarodowych ram promujących współpracę między partnerami, na podstawie rzeczywistego partnerstwa na rzecz rozwoju, eksploatacji i utylizacji Cywilnej Stacji Kosmicznej ze stałą załogą, do celów pokojowych, w zgodzie z prawem międzynarodowym⁴⁷.

IGA 1988 oraz 1998 porusza również kwestie jurysdykcji państw. Artykuł 5 ust. 2 IGA 1998 p.n. „Rejestracja; Jurysdykcja i Kontrola”, łączy możliwość państwa strony do korzystania ze swojej jurysdykcji nad osobami znajdującymi się na pokładzie ISS. W myśl prawa rejestracji modułu oraz zasadą narodowości stanowiąc, iż:

⁴⁴ Ang. *Agreement Among Governments of the United States of America, Governments of Member States of the European Space Agency, the Government of Japan, and the Government of Canada on Cooperation in the Detailed Design, Development, Operation, and Utilization of the Permanently Manned Civil Space Station.*

⁴⁵ Ang. *Agreement Among the Government of Canada, Governments of Member States of the European Space Agency, the Government of Japan, the Government of the Russian Federation, and the Government of the United States of America on Cooperation in the Detailed Design, Development, Operation, and Utilization of the Permanently Manned Civil Space Station.*

⁴⁶ F. von der Dunk, *Space Law...*, op. cit., s. 151.

⁴⁷ Art. 1 IGA 1988 i 1998.

*Pursuant to Article VIII of the Outer Space Treaty and Article II of the Registration Convention, each Partner shall retain jurisdiction and control over the elements it registers in accordance with paragraph 1 above and over personnel in or on the Space Station who are its nationals. The exercise of such jurisdiction and control shall be subject to any relevant provisions of this Agreement, the MOU's, and implementing arrangements, including relevant procedural mechanism established therein.*⁴⁸

Z kolei ustęp 1 Artykułu 22 IGA1998 przedstawia proste oraz przejrzyste podejście do jurysdykcji karnej w oparciu o zasadę podmiotową. Zgodnie z tym przepisem:

In view of the unique and unprecedented nature of this particular international cooperation in space:

*1. Canada, the European Partner States, Japan, Russia, and the United States may exercise criminal jurisdiction over personnel in or on any flight element who are their respective nationals.*⁴⁹

Zatem zgodnie z aktualną strukturą jurysdykcji karnej na ISS, każdy Partner może sprawować ją nad swoimi obywatelami bez względu na to, na/w którym obiekcie obywatel popełni przestępstwo. Ta podstawowa forma jurysdykcji oparta o zasadę podmiotową nie została złagodzona. *Ergo* - bez względu na to, w którym module ISS sprawca popełni czyn zabroniony, partner sprawuje jurysdykcję karną nad swym obywatelem.

Wskazać należy, iż ustęp 1 Artykułu 22 IGA 1998 istotnie łagodzi przyznanie jurysdykcji ogólnej wskazanej w treści artykułu 5 poprzez usunięcie zasady terytorialnej – jako podstawowej. Niemniej jednak ogranicza się ona wyłącznie przypadków sprawowania przez Partnera swojej jurysdykcji karnej. Reasumując, Partnerzy ISS, mogą

⁴⁸ Tłum. własne: „Zgodnie z Artykułem VIII Traktatu o Przestrzeni Kosmicznej oraz Artykułem II Konwencji o Rejestracji, każdy Partner zachowa jurysdykcję oraz kontrolę nad obiektami, które zarejestruje zgodnie z ustępem 1 powyżej oraz nad załogą w lub na Stacji Kosmicznej, która jest jego narodowości. Sprawowanie jurysdykcji i kontroli będzie podlegało wszelkim stosownym postanowieniom niniejszej Umowy, Memorandach o Porozumieniach, ustaleniom wdrożeniowym, w tym odpowiedniemu mechanizmowi proceduralnemu w nich ustalonych”.

⁴⁹ Tłum. własne: „Ze względu na szczególny i bezprecedensowy charakter tej międzynarodowej współpracy w kosmosie: 1. Kanada, Europejskie Kraje Partnerskie, Japonia, Rosja oraz Stany Zjednoczone mogą sprawować jurysdykcję karną nad załogą będącą ich obywatelami w lub na obiekcie latającym”.

zatem rościć sobie prawo do jurysdykcji cywilnej opartej na zasadzie terytorialności, a jurysdykcji karnej na zasadzie personalnej.

Zasada podmiotowa, o której mowa powyżej została jednak poszerzona w myśl ustępu 2 art. 22 IGA 1998, który pozwala państwu - stronie na rozciągnięcie swojej jurysdykcji karnej, w przypadku popełnienia przestępstwa na jego szkodę przez obywatela innego państwa - partnera porozumienia. Zatem ustęp ten dopuszcza zbieg jurysdykcji pomiędzy dwoma lub więcej partnerami i ustanawia sprawiedliwe ramy decydowania o tym, które z państw winno sprawować jurysdykcję:

2. In a case involving misconduct on orbit that: (a) affects the life or safety of a national of another Partner State or (b) occurs in or on or causes damage to the flight element of another Partner State, the Partner State whose national is the alleged perpetrator shall, at the request of any affected Partner State, consult with such State concerning their respective prosecutorial interests. An affected Partner State may, following such consultation, exercise criminal jurisdiction over the alleged perpetrator provided that, within 90 days of the date of such consultation or within such other period as may be mutually agreed, the Partner State whose national is the alleged perpetrator either:

- (1) concurs in such exercise of criminal jurisdiction, or*
- (2) fails to provide assurances that it will submit the case to its competent authorities for the purpose of prosecution.*

Section 2 broadens the possible criminal jurisdiction on board the Space Station from nationality as per section 1 to include both the passive personality and the territorial principles”⁵⁰.

Uzupełnieniem przepisów IGA 1998 jest kodeks postępowania dla załogi ISS⁵¹ (dalej: CCoC). Na mocy art. 11 ust. 2 IGA 1998 każdy

⁵⁰ Tłum własne: „w przypadku wystąpienia na orbicie okoliczności sprzecznych z ustaleniami porozumienia powodującymi: (a) zagrożenie życia lub bezpieczeństwa obywatela innego państwa partnerskiego lub (b) występującego w lub na albo uszkodzenie obiektu kosmicznego innego państwa partnerskiego będącego elementem lotu, państwo partnerskie którego obywatelem jest domniemany sprawca powinno na żądanie każdego z dotkniętych tymi okolicznościami państw partnerskich przeprowadzić konsultacje dotyczące ścigania przestępstwa. Dotknięte państwo członkowskie może, po przeprowadzeniu konsultacji, realizować jurysdykcję karną w stosunku do domniemanego sprawcy, pod warunkiem, że w terminie 90 dni od daty takich konsultacji lub w innym wzajemnie uzgodnionym terminie, państwo partnerskie, którego obywatelem jest domniemany sprawca: (1) zgadza się na realizację jurysdykcji karnej w takiej formie lub (2) nie zagwarantuje, przekazania sprawy swoim właściwym organom w celu przeprowadzenia jurysdykcji karnej”.

⁵¹ Ang.: Code of Conduct for the International Space Station Crew.

partner musi zatwierdzić w/w kodeks jeszcze przed wysłaniem załogi na Stację. Obowiązkiem państwa – partnera jest zapewnienie przestrzegania CCoC przez członków załogi. Kodeks ten wprowadza przejrzyste łańcuch dowodzenia i współpracy pomiędzy dowództwem na ziemi i na ISS. Dowódca ISS jest zwierzchnikiem służbowym załogi i jest odpowiedzialny za morale, powodzenie programu misji, bezpieczeństwo załogi i sprzętu. Podczas działalności na orbicie jest uprawniony do stosowania wszelkich racjonalnych i niezbędnych środków by wypełniać swoje obowiązki. Doktryna interpretuje ten zapis, iż chodzi w nim o stosowanie adekwatnej siły fizycznej dla zapewnienia bezpieczeństwa⁵².

Zasada jurysdykcji podmiotowej przyjęta przez IGA 1998 ma jednak również pewne wady. Nie określa ona bowiem jak zostanie rozwiązany problem sporu jurysdykcyjnego tj. zbiegu kompetencji jurysdykcyjnych dwóch lub więcej państw, zatem zastanowić można się nad kwestią która z nich będzie korzystała z pierwszeństwa, a co za tym idzie – które państwo jako pierwsze realizować będzie mogło swą jurysdykcję⁵³.

S. Gorove przeanalizował te wady i przedstawił jako przykład sytuację, w której obywatel Japonii popełnił przestępstwo na module ISS należącym do Kanady. Zgodnie z zasadą terytorialności przyjętą w ramach Traktatu o Przestrzeni Kosmicznej z 1967 r., Kanada miałaby kompetencje, aby prowadzić postępowanie przeciwko obywatelowi Japonii. Jednakże według zasady narodowości przyjętej w ramach IGA, Japonia również miałaby podjąć postępowanie karne wobec swego obywatela. Dlatego w takim przypadku obydwaj kraje miałyby jurysdykcję, aby ścigać tę osobę⁵⁴.

P. J. Blount twierdził, że jest sprawą wątpliwą czy kraj może zapewnić jurysdykcję karną w sytuacji, gdy rzekomy sprawca lub ofiara, przestrzeni jako turysta kosmiczny, jest obywatelem kraju, który nie przystąpił, podpisał lub ratyfikował Traktatów o Przestrzeni

⁵² A. Farand, *The Code of Conduct for International Space Station Crews*, ESA bulletin No. 105, 2001, s. 64-68.

⁵³ B. Fieducik, *op. cit.*, s. 187.

⁵⁴ S. Gorove. *Developments...*, *op. cit.* 325-324.

Kosmicznej, lub kraju, a który nie ma praw wewnętrznych regulujących działania w przestrzeni.⁵⁵ Do podobnych wniosków dochodzi G.P. Żukow wskazując na sytuację wspólnych badań na ISS z obywatelami państw nie wchodzących w skład członków – partnerów, czy też jako skutek *vis maior*, gdy na pokładzie znajdują się obywatele państw trzecich z misją ratunkową⁵⁶.

A. Foran twierdzi, że do powyższych sytuacji nie będzie miał zastosowania przepis jurysdykcji ogólnej wyrażonej w treści art 5 IGA 1998. W przypadku ewentualnego popełnienia przestępstwa przez obywatela państwa trzeciego na ISS wszelkie spory jurysdykcyjne powinny być rozwiązane poprzez umowy bilateralne (*ad hoc*) pomiędzy państwem partnerem – a państwem trzecim⁵⁷. Zgodnie z poglądem K. Indeckiego rozstrzyganie sporów jurysdykcyjnych pomiędzy sygnatariuszami konwencji powinno odbywać się przede wszystkim w drodze negocjacji, a dopiero w przypadku jeśli okażą się ona bezowocne spór można poddać pod arbitraż, a ostatecznie pod osąd Międzynarodowemu Trybunałowi Sprawiedliwości⁵⁸.

Kolejnym głosem w doktrynie, który dostrzega problemy w aktualnie obowiązującym stanie prawnym jest stanowisko J. Hermida, który twierdzi, że nawet jeśli zasada podmiotowa przyznaje prawo prowadzenia postępowania w sprawie oraz przeciwko obywatelowi swojego państwa, tym samym daje mu możliwość jego nieprowadzenia (umorzenie postępowania, wydanie wyroku uniewinniającego, ułaskawienie, czy też stosowanie innych środków pranych właściwych w poszczególnych państwach, które umożliwiają uniknięcie sprawy odpowiedzialności karnej). Konsekwencją takiego działania może być udaremnienie prawa poszkodowanego państwa do stosownego odszkodowania/rekompensaty etc., albowiem zgodnie z artykułem 22(2) IGA 1998, poszkodowany kraj może jedynie ścigać sprawcę jeśli rząd kraju sprawcy nie wykorzystał kompetencji do prowadzenia

⁵⁵ P.J. Blount, *Jurisdiction in Outer Space: Challenges of Private Individuals in Space*, *Journal of Space Law* 33, 2007, s. 299-340.

⁵⁶ Г.П. Жуков, *Проблемы осуществления юрисдикции государств на международной космической станции*, Perm, 2001. s. 327.

⁵⁷ А.В. Яковенко, *Международно правовые проблемы международных программ, исследования и использования космоса*, Moskwa 2001, s. 47.

⁵⁸ K. Indecki, *Prawo karne wobec terroryzmu i aktu terrorystycznego*, Łódź 1998, s. 109, cyt. za B. Fieducik, s. 187.

sprawy w tym zakresie. *Ergo* w wyniku stosowania zasady podmiotowej, pojawia się kwestia zaufania i współdziałania w dobrej wierze obydwu podmiotów prawa międzynarodowego, gdyż obydwa chciałyby, aby sprawca był sądzony oraz ścigany wg ich własnego prawa krajowego⁵⁹.

Wnioski

Doktryna wskazuje, że dotychczasowy dorobek traktatowy dotyczący prawa kosmicznego nie jest doskonały i kompletny. W XXI wieku istnieje potrzeba ponownej jego oceny oraz kontroli, czy wręcz rewizji, w celu dostosowania do aktualnej sytuacji politycznej oraz zaawansowania stopnia rozwoju technologii, czy też turystyki kosmicznej. Wskazać należy, iż prawo to, nie jest w stanie przewidzieć wszystkich możliwych problemów, a częstokroć nie daje żadnej odpowiedzi, w kwestiach jakim muszą sprostać podmioty prywatne – chcąc eksplorować przestrzeń kosmiczną. Wymaga ono również pewnych uproszczeń i wyjaśnień w celu odniesienia się do spraw z zakresu przemysłu kosmicznego⁶⁰. Twierdzenie to autor opiera na fakcie, iż słabość prawa kosmicznego wynika z faktu, że zostało opracowane w okresie przed komercjalizacją przestrzeni kosmicznej⁶¹. Dlatego też tak niezbędna wydaje się rewizja dorobku traktatowego dotycząca poruszanej materii. Loty w kosmos, a przede wszystkim jego próba zdominowania przez sektor prywatny wymusza zmiany i konieczność adaptacji nowych rozwiązań prawnych.

W ciągu kilku najbliższych dekad obecność człowieka w kosmosie będzie można porównać do jego obecności w przestrzeni powietrznej. Już dziś słyszy się o prototypowych rozwiązaniach statków powietrznych, których wysokość przelotowa będzie 2-3 razy wyższa niż klasycznych samolotów. Ostatnie lata pokazują, że turystyka kosmiczna staje się coraz bardziej powszechna, a lot na orbitę – przy kosztach 20-40 milionów dolarów nie stanowi finansowej granicy, na

⁵⁹ J. Hermida, *Crimes in Space: A Legal and Criminological Approach to Criminal Acts in Outer Space*, International Institute of Space Law (2), 2005, s. 3.

⁶⁰ N. Jasentuliyana, *International...*, *op. cit.*, s. 22.

⁶¹ B. Cheng, *International Law and High Altitude Flights: Balloons, Rockets and Man-Made Satellites*, International and Comparative Law Quarterly 6, no. 03, 1957, s. 487-505.

którą multimilionerzy nie mogliby sobie pozwolić. Jednakże z uwagi na zwiększanie się roli podmiotów prywatnych w przestrzeni kosmicznej, prawo – które jak wskazano powyżej – winno ulec stosownym zmianom, albowiem na dzień jego uchwalenia, przewidywało monopół państw na eksplorację i badanie kosmosu.

Z uwagi na powyższe za niezbędne należy uznać podejmowanie stosownych działań legislacyjnych nie tylko na szczeblu międzynarodowym, lecz również państwowym. W ocenie autora w dobie XXI wieku uregulowanie materii działalności człowieka w kosmosie na poziomie ustawowym (do czego *nota bene* jesteśmy zobowiązani na podstawie norm traktatowych) uznać należy za niezbędne. Nie ulega wątpliwości, iż wiele państw w żaden sposób nie reguluje tej materii, część z nich odwołuje się do prawa miękkiego (ang. *soft law*), inne dotyczą wyłącznie wybranych dziedzin *ius spatiale* (np. związanych wyłącznie z rejestracją obiektów kosmicznych), a stosunkowo niewielka ilość państw uregulowała tą problematykę kompleksowo.

Najlepszym przykładem braku uregulowania tej gałęzi prawa w wewnętrznym porządku prawnym – jest Polska, która na dzień dzisiejszy jest na etapie projektu założeń do projektu ustawy prawo kosmiczne i konsultacji.⁶²

Odnosząc się do przedmiotu niniejszej pracy wskazać należy, iż polski kodeks karny (o czym była już mowa we wcześniejszej części opracowania) zgodnie z zasadą terytorialności ma zastosowanie również na polskim statku wodnym lub powietrznym. Nie ulega wątpliwości, iż statek powietrzny definiowany jest zarówno przez Polskie prawo lotnicze⁶³, jak też konwencję chicagowską⁶⁴ – w załączniku 7 „Znaki przynależności państwowej oraz rejestracyjne”. Jawi się zatem podstawowe pytanie: czym w myśl prawa polskiego jest statek/obiekt kosmiczny? Z całą pewnością nie jest statkiem powietrznym. *Ergo* – w przypadku popełnienia przestępstwa na statku/obiekcie kosmicznym w myśl polskiego prawa karnego (przy wyłączeniu zasady podwójnej przestępczości z art. 111 kk) sprawca uniknąłby odpowiedzialności.

⁶² <http://legislacja.gov.pl/projekt/242743/katalog/242744#242744> [dostęp na dzień: 24 maja 2016 r.].

⁶³ Ustawa z dnia 3 lipca 2002 r. Prawo lotnicze (Dz.U.2016.605).

⁶⁴ Konwencja o międzynarodowym lotnictwie cywilnym, podpisana w Chicago dnia 7 grudnia 1944 r. (Dz.U. z 1959 r. Nr 35, poz. 212, z późn. zm.).

Argumentację taką należy wywieść, z zakazu stosowania wykładni rozszerzającej⁶⁵, bowiem na gruncie prawa karnego jest ona niedopuszczalna, podobnie jak analogia⁶⁶. Nie jest więc możliwa interpretacja przepisów prawa karnego materialnego na niekorzyść oskarżonego⁶⁷. Tego typu zabiegi prowadzić mogłyby do arbitralnej zmiany treści stosowanych przepisów prawa karnego materialnego co z przyczyn oczywistych nie powinno może miejsca⁶⁸.

Konkludując, ustalenie jurysdykcji karnej na ziemi napotyka wiele problemów i jest przyczynkiem do powstawania i zaostrzania konfliktów międzynarodowych. Całkowitym *novum* dla państw jest – i przez najbliższy czas będzie – ustalenie, które z państw ma prawo wykonywać jurysdykcję w przestrzeni kosmicznej. Dla podmiotów uczestniczących w ISS ustalenie prawa właściwego *in concreto* ma przede wszystkim charakter polityczny i prestiżowy. Bowiem, przekonanie społeczności międzynarodowej, że dane państwo jest właściwe do osądzenia danej sprawy, może dać asumpt do twierdzenia *a minori ad maius*, że będzie ono właściwe we wszelkich sprawach z zakresu sporów międzynarodowych w przestrzeni kosmicznej.

Bibliografia

- Barcik J., *Akt terrorystyczny i jego sprawca w świetle prawa międzynarodowego i wewnętrznego*, Warszawa 2004.
- Bator A., Helios J., Jodlecka W., *Rządy prawa i europejska kultura prawa*, Wrocław 2014.
- Blount P.J., *Jurisdiction in Outer Space: Challenges of Private Individuals in Space*, *Journal of Space Law* 33.

⁶⁵ M. Pietkiewicz, *Problem karalności za przestępstwo nie alimentacji*, [w:] *Prawo alimentacyjne Zagadnienia systemowe i Proceduralne* (tom I), red. J. M. Łukasiewicz I. Ramus, Warszawa 2015, s. 242.

⁶⁶ T. Spyra, *Granice wykładni prawa. Znaczenie językowe tekstu prawnego*, Warszawa 2006, s. 82; M. Królikowski, R. Zawłocki, *Prawo karne*, Warszawa 2015, s. 128-129.

⁶⁷ Por. Uchwała Sadu Najwyższego z dnia 21 grudnia 1976 r., sygn. akt VII KZP 18/76, OSNKW 1977/3/18; Wyrok Sadu Najwyższego z dnia 11 lipca 2012 r., sygn. akt II KK 179/12, Prok.i Pr.wkł. 2012/12/1.

⁶⁸ J. Wyrembak, *Zasadnicza wykładnia znamion przestępstw. Pozycja metody językowej oraz rezultatów jej użycia*, Warszawa 2009, s. 147.

- Bockstiegel K-H, *Legal Aspects of Space Stations*, 27 kolokwium prawa kosmicznego, 1984.
- Brownlie I., *Principles of Public International Law*, Oxford, 2008.
- Cheng B., *International Law and High Altitude Flights: Balloons, Rockets and Man-Made Satellites*, *International and Comparative Law Quarterly* 6, no. 03, 1957.
- Codignola L., Schrogl K-U., Lukaszczyk A., Peter N. (red.), *Humans in Outer Space — Interdisciplinary Odysseys*, Wiedeń 2009.
- DuBrigde L.A., *The challenge of Sputnik*, *Engineering and science*, vol. XXI, 1958, s. 13-18.
- Farand A., *The Code of Conduct for International Space Station Crews*, ESA bulletin No. 105, 2001.
- Ferrer M. A., *Derecho Espacial*, Buenos Aires, 1979.
- Fieducik B., *Jurysdykcja karna państw w sprawach terroryzmu morskiego*, *Zeszyty Naukowe Akademii marynarki Wojennej*, nr 4, 2011.
- Filar M., *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2012.
- Frąckowiak K., *Piractwo morskie, Studium prawnokarne i kryminologiczne*, Olsztyn 2016.
- Freeland S., *Up, Up and ... Back: The Emergence of Space Tourism and Its Impact on the International Law of Outer Space*, *Chicago Journal of International Law*, vol. 6 No 1, 2005.
- Gardocki L., *Prawo karne*, Warszawa 2009.
- Gorove S., *Developments in Space Law: Issues and Policies*, *International Lawyers* 6, no. 2, 1999.
- Hara R., *Jurisdiction of States in Outer Space*, *Polish Yearbook of International Law*, Vol. XVII, 1988.
- Hermida J., *Crimes in Space: A Legal and Criminological Approach to Criminal Acts in Outer Space*, *International Institute of Space Law* (2), 2005.
- Indecki K., *Prawo karne wobec terroryzmu i aktu terrorystycznego*, Łódź 1998.
- Jacoby S. B., *Some Aspects of the Jurisdiction of the Permanent Court of International Justice* *American Journal of International Law*, 1936.
- Jasentuliyana N., *International Space Law and the United Nations*, Holandia 1990.

- Kamenetskaya E., *Large Space Stations: Some Problems of jurisdiction*, 27 kolokwium prawa kosmicznego, 1984.
- Królikowski M., Zawłocki R., *Prawo karne*, Warszawa 2015.
- Lafferanderie G., Crowther D. (red.) *Outlook on Space Law over the Next 30 years*, Haga, Londyn 1997.
- Łukasiewicz J.M., Ramus I. (red.), *Prawo alimentacyjne. Zagadnienia systemowe i Proceduralne* (tom I), 2015.
- Mozgawa M., *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2014.
- O'Donnell F., *Explor 1*, California Institute of Technology 2007.
- Oliver C. T., *Cases and materials on the international legal system*, wydanie 4., 1995.
- Ostropolski T., *Zasada jurysdykcji uniwersalnej w prawie międzynarodowym*, Warszawa 2008.
- Pietkiewicz M., Степаненко А.С., *попытки национального присвоения космического Пространства и небесных тел*, Научный Журнал "Инновационная Наука", № 5/2016 z. 3.
- Reichhardt D.T., *Science Struggles To Gain Respect On The Space Station*, Nature, 17 luty, 1998.
- Reynolds G.H., Merges R.P., *Outer space: problems of law and policy*, Harvard Journal of Law & Technology vol. 3 1990.
- Schoch E.B, *The Next Step In Space*, Indianapolis Star, 1 luty 1998.
- Spyra T., *Granice wykładni prawa. Znaczenie językowe tekstu prawnego*, Warszawa 2006.
- van Pelt M., *Space Tourism: Adventures in Earth's Orbit and Beyond*, Nowy Jork 2005.
- von der Dunk F., *Passing the Buck to Rogers: International Liability Issues in Private Spacelight*, Nebraska Law Review 2007.
- Wiak K., Grześkowiak A. (red.), *Kodeks kary. Komentarz*, Warszawa 2015.
- Woś J., Hnatyszyn-Dzikowska A., *konceptje suwerenności państwa w sferze polityki gospodarczej w warunkach europejskiej integracji gospodarczej*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, rok LXIX - zeszyt 1 – 2007.
- Wyrembak J., *Zasadnicza wykładnia znamion przestępstw. Pozycja metody językowej oraz rezultatów jej użycia*, Warszawa 2009.
- Young A.J., *Law and policy in the space stations' era*, Dordrecht-Boston 1989.

Zajadło J., *Uniwersalna jurysdykcja - kilka uwag filozoficznoprawnych*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny rok LXVII - zeszyt 3 - 2005.

Жуков Г.П., *Проблемы осуществления юрисдикции государств на международной космической станции*, Пермь, 2001. s. 327.

Савельев В.А., *Правовой статус международной космической станции*, Москва 2000.

Яковенко А.В., *Международно правовые проблемы международных программ, исследования и использования космоса*, Москва 2001.